

ლიტერატურის ისტორია

აკადემიკოსი კ. კეკელიძე

ციტატი იპოლიტე რომაელიდან გიორგი მერჩულის შრომაში

გიორგი მერჩულის შრომა, რომელსაც „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა“ ეწოდება, იმითაცაა, სხვათა შორის, საყურადღებო, რომ ის ავსებს ჩვენს ცნობებს მეცხრე—მეათე საუკუნეთა ქართული მწერლობის მოცულობის შესახებ. აქ მოხსენებულია როგორც გამოჩენილი ქართული მწიგნობრები (სოფრონ შატბერდელი, ილარიონ პარეხელი, გიორგი მაწყვერელი, სტეფანე მტბევარი), ისე უცხოელ ავტორთა თხზულებანი (ეფრემ ასურის, გრიგოლ ნაზიანზელის, „განძი“ კირილე ალექსანდრიელის¹ და სხვ.), რომელთაც იმდროინდელი ქართული მკითხველი საზოგადოება იცნობდა. ამასთან ერთად თხზულებაში თავი შეუფარებია, ციტატების სახით, უცხოეთის ისეთ მწერლებსაც, რომელთა სახელი ავტორს არ აღუნიშნავს. ასეთი მწერლებიდან ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ ამჟამად იპოლიტე რომაელზე, რომლის ლიტერატურულ მოღვაწეობას 200—235 წლებში სდებენ ([1], S. 213). იპოლიტე ერთ-ერთი იმ გამოჩენილ მწერალთაგანი იყო, რომელთა შრომებს ქართულ თარგმანში ჩვენი წინაპრები ჯერ კიდევ მეათე საუკუნემდე კითხულობდნენ.

აკად. ნ. მარმა მის მიერ გამოცემულს გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაში“ ყურადღება მიაქცია იმ ადგილს, სადაც გრიგოლი ამბობს, რომ სხვადასხვა წვალება, ჭურთხევას განთხზულ არს საცთურებით მსგავსად მელთა მათ, რომელთა კუდი კუდსა შეუკიკუა საფსონ და ლამპრები ყოველთა კუდებსა გამოაბა, რამეთუ სახე იყვნეს ივინი ყოველთა მწვალებელთა, რომელთადაცა უკუანაძსკნელ საყოფელი მათი ცეცხლ არს საუკუნოჲა ([2], თავი IV, სტრ. 24—28). ამ სიტყვებში განსვენებულმა მეცნიერმა დაინახა ([2], გვ. VIII) უშუალოდ გამოძახილი იპოლიტე რომაელის თხზულების „თარგმანებაჲ ქებაჲ ქებათაჲს“ მეოცე თავისა ([3], გვ. მბ—მვ), სადაც აღნიშნულია იგივე ბიბლიური ფაქტი (მსაჯ. XV, 4—5) იმავე გაგებით. შეიძლება ეს ასეც იყოს, მაგრამ დაჟინებით ვერ ვიტყვი, რომ გრიგოლს უეჭველად იპოლიტეს თხზულება აქვს მხედველობაში, რადგანაც ზუსტ სიტყვიერ დამთხვევას ადგილი არ აქვს, ხოლო სიმბოლური ტრაქტოვკა აღნიშნული ბიბლიური ფაქტისა, —მელია სახეა მწვალებელთა, რომელთა უკანასკნელი ხვედრი ცეცხლია, —საეკლესიო მწერლობაში საკმაოდ გავრცელებული მოტივია.

¹ კირილეს „განძის“ თარგმანის ერთ-ერთი უძველესი ცალი გადაწერილი ყოფილა ექვთიმე ათონელის ბიძის, იოანე, თორნიკ ყოფილის, მიერ. იხ. *Analecta Bollandiana*, t. 50, p. 359—360, 1832.

უფრო საყურადღებოა ამ შემთხვევაში იპოლიტეს მეორე თხზულება, რომელსაც „დავითისათვის და გოლიადისათვის განმარტება“ ეწოდება და რომელიც ჯერ გამოცემული არაა (ხელნაწ. საქართ. მუზეუმისა, S. 1141, გვ. 315—327). ამ თხზულებაში ლაპარაკია იმის შესახებ, თუ როგორ მოკლა დავითმა გოლიათი და როგორ შეიძულა იგი ამის შემდეგ საულ მეფემ (1 მეფ. XVII—XXIV). თხზულების ბოლოში ავტორი. იპოლიტე, მიმართავს საულ მეფეს: «მარქუ მე, ზ საულ, რად ბოროტი ქმნა შენდა მიმართ ძემან, იესსმან (=დავითმა), რომელმან შენი იგი მტერი და ძკრისმზრახველი (=გოლიათი) მოკლა? რადესა გშურს მართლისად მის, უკუეთუ ღმრთისაგან იგი იღიდა, რად იგი მის მიერ იქმნებოდა, და აწ განჯორციელებული ცათა შინა მამისა თანა იღიდებისა? ეს ნიშნავს: რატომ გშურს შენ მართალი დავითი, რომლისაგან ხორციელად წარმოიშვა ის, რომელიც ახლა ცათა შინა მამისა თანა იღიდების, ესე იგი—ქრისტე? და მერე განაგრძობს: «შენ მეფე ხარ ექუსასათასთა ხოლო ზედა, ხოლო ქრისტე ყოველთა დაბადებულთა ზედა; მეფე ხარ ქუეყანისა კაცთა ზედა. ხოლო ქრისტე ზეცისათა და ქუეყანისათა და ქუესენგლთასა; მეფე ხარ, ვითარცა კაცი, საწუთროდესა ჟამთაჲ, ხოლო ქრისტე საუკუნე მეუფე და სრული ჰგიეს აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისადმდე» (ხელნ. S. 1141, გვ. 326—327).

ამ სიტყვებთან დაკავშირებით უნებლიეთ გვაგონდება გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებიდან“ შემდეგი ეპიზოდი. ერთხელ ბაგრატ კუროპალატმა წერილობით მოპატიეება გაუგზავნა იშხანში იქაურ მოღვაწეს საბასს, resp. საბასს, მაგრამ ეს უკანასკნელი არ წავიდა მასთან. შემდეგ, როდესაც თვითონ გრიგოლი ჩაერია საქმეში, საბა გამოცხადდა კუროპალატთან და უკანასკნელის შეკითხვაზე «რადსათვის არა მოხუდ პირველსა წოდებასა», უპასუხა: «ღიდებულო მეფეო, შენ ქუეყანისა ჯელმწიფე ხარ, ხოლო ქრისტე ზეცისა და ქუეყანისა და ქუესენგლთა; შენ ნათესავთა ამათ მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე ყოველთა დაბადებულთაჲ: შენ წარმავლთა ამათ ჟამთა მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე საუკუნომ მეუფე და სრული ჰგიეს უცვალებელი, უჟამომ, დაუსაბამომ და დაუსრულებელი» ([2], თავი კვ. სტრ. 15—21). როგორც ვხედავთ, საბას პასუხი პირდაპირი გამეორებაა იპოლიტეს სიტყვებისა, რომელიც საულ მეფისადმი მიმართული. განსხვავება მდგომარეობს შემდეგში: ა) გადსმულია პასუხ-მიმართვის ანტითეზები: იპოლიტეს პირველი ანტითეზა საბას პასუხში მეორე ადგილასა და პირუკუ; ბ) იპოლიტეთი საული მეფეა 600000 კაცისა (იხ. 1 მეფ. XI, 8), საბათი კი კუროპალატი მეფეა ზოგადად «ნათესავთა ამათ», რიცხვის აღუნიშვნელად; გ) იპოლიტეთი ქრისტე «ჰგიეს სრული აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისადმე», საბათი კი იგი «ჰგიეს უცვალებელი, უჟამომ, დაუსაბამომ და დაუსრულებელი». ეს გარემოება საყურადღებოა, პირველ ყოვლისა, იმით, რომ განსხვავება ქვეყნიერი ხელმწიფის ძალა-უფლებისა ზეციურისაგან ფორმულირებულია საბას მიერ იპოლიტე რომაელის სიტყვებით, მამასადამე, მიგნებულია წყარო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი იდეოლოგიური მონაცემისა მეცხრე საუკუნის საქართველოში.

მაგრამ ისტორიულ-ლიტერატურული მნიშვნელობა ამ ციტატისა, ჩვენის აზრით, უფრო შორს მიდის. ეჭვი არ უნდა შეგვეპაროს იმაში, რომ საბას პა-

სუხი არის ნამდვილად მისი პასუხი და არა გიორგი მერჩულის მიერ ამოწერილი საგანგებოდ და საბას პირში ჩადებული ციტატი. ამის გარანტიას იძლევა ხასიათი გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებისა“ და დამოკიდებულება ავტორისა მის განკარგულებაში არსებული მასალებისა და ცნობებისადმი, რომელიც წარმოადგენენ «ქეშმარიტად თხრობილს მოწაფეთაგან და მოწაფის მოწაფეთაგან» თხზულებაში გამოყვანილი პირებისას ([2], თავი ა, სტრ. 21—22). თან ეს ციტატი საგანგებოდ გიორგი მერჩულის მიერ რომ იყოს ამოწერილი და მოტანილი იპოლიტეს შრომიდან, იმაში იმ განსხვავებებს არ ექნებოდა ადგილი, რომელიც უჩვენეთ. ექსპრომტად მოტანა, და ისიც ზუსტად, აღნიშნული ციტატისა სხვას არავის შეეძლო, თუ არა მის უშუალო მთარგმნელს. აქედან, საფიქრებელი ხდება, რომ იპოლიტეს თხზულებათა ქართულად მთარგმნელი, რომელიც ჯერჯერობით ცნობილი არაა, საბა იშხნელი უნდა იყოს.

საბა, წარმომადგენელი დიდი გვარისა, დეიდაშვილი გრიგოლ ხანძთელისა, მასთან ერთად აღზრდილი და განუყრელად მასთან მყოფი როგორც ქართლში, ისე საზღვარგარეთ, ეკვი არაა, იყო განათლებული კაცი, რომლისათვის არც მწიგნობრულ-ლიტერატურული ინტერესები იქნებოდა უცხო. სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ იპოლიტეს თხზულებანი გადმოთარგმნილია ქართულად ტაო-კლარჯეთის ლიტერატურულ ცენტრებში სომხური ენიდან ([3], გვ. XVII—XVIII). ყველაზე მეტად მათი გადმოთარგმნა მოსალოდნელია სომხური მწიგნობრული ტრადიციებით განპოხიერებულ იშხანში, რომელიც პირველად აშენებული იყო მეშვიდე საუკუნეში სომეხთა კათოლიკოსის ნერსეს მიეო, ხოლო «მეორედ აღეშენა» საბას მიერ; უკანასკნელი აქ მოღვაწეობდა ჯერ როგორც ბერი, მერე კი როგორც ეპისკოპოზი ([2], თავი კე, სტრ. 35—40). ყოვლად შეუძლებელია, საბას, როგორც მწყემსმთავარს იშხნის ეპარქიისას, რომელშიაც ქალკედონისტ-სომეხებიც შედიოდნენ, არ სცოდნოდა კარგად სომხური ენა და ლიტერატურა. მნიშვნელობას არაა მოკლებული ამ შემთხვევაში არც ის გარემოება, რომ „შატბერდის“ კრებულის ერთ-ერთ თხზულებას (ამ კრებულშია მოთავსებული იპოლიტეს შრომების თარგმანი) აწერია: ის იოანე ბერაჟს მიერ დაიწერა «დედითა იშხნისაჲთა». თუ ეს ცნობა მართო ერთ თხზულებას («კაცი-სა შესაქმე») შერჩა, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ იპოლიტეს შრომების თარგმანიც არ იყო გადმოწერილი «დედითა იშხნისაჲთა».

თუ საბა იშხნელის მთარგმნელობა დაშვებული იქნება, შეიძლება განისაზღვროს დროც იპოლიტეს შრომების ქართულად გადმოთარგმნისა. ნ. მარი «ქებათა ქებათაჲს» განმარტების გადმოთარგმნას სდებდა ზოგადად «მეცხრე საუკუნემდე» ([3], გვ. XVII—XVIII). ეს თარიღი შეიძლება უფრო დაზუსტდეს. საბა იშხნელი აღნიშნულ სიტყვებს ეუბნება ბაგრატს მისი გაკუროპალატების უმაღვე, ესე იგი, დაახლოვებით 842—845 წლებში; მაშასადამე, ამ დროისთვის მას თავისი თარგმანები შესრულებული აქვს. რადგანაც მისი სომხურიდან მთარგმნელობითი მოღვაწეობა უფრო მოსალოდნელია იმ დროს, როდესაც ის იშხანში ცხოვრობდა, ხოლო იშხანში ის, როგორც გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრე-

ბიდან“ ჩანს, აშოტ კუროპალატის შემდეგ დამკვიდრებულა⁽¹⁾, იპოლიტეს შრომები მას 836—842 წლებში უნდა ეთარგმნოს.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
თბილისი

(შემოვიდა რედაქციაში 20.2.1943)

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Академик К. КЕКЕЛИДЗЕ

ЦИТАТА ИЗ ИПОЛИТА РИМСКОГО В СОЧИНЕНИИ ГЕОРГИЯ МЕРЧУЛИ

Резюме

В сочинении Георгия Мерчули — «Житие Григория Хиндзтийского», — написанном в 951 году, вскрываем одну цитату из труда Ипполита Римского (II—III в.) «О Давиде и Голиафе», имеющегося лишь в грузинском переводе (к сожалению, труд этот еще не издан). В этой цитате четко формулировано различие между носителями земной и небесной власти, иначе говоря, между светской и духовной властями. Таким образом, найден один из источников к уяснению острого в средневековой Грузии церковно-политического вопроса. С другой стороны, эта цитата дает основание предположить, что переводчиком некоторых, утерянных в подлиннике, сочинений Ипполита Римского был деятель первой половины девятого века — Саба Ишхнели.

Академия Наук Грузинской ССР
Институт Грузинской литературы
Тбилиси

ციტირებული ლიტერატურა—ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. A. Harnack. Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, II. Leipzig, 1904.
2. Н. Я. Марр. Житие Григория Хандатийского. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. VII. Петербург, 1911.
3. Н. Я. Марр. Ипполит. Толкование Песни Песней. Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. III. Петербург, 1901.

⁽¹⁾ აშოტის გარდაცვალებას ჩვენ 836 წელს ვსდებთ (იხ. ჩვენი „ადრინდელი ქართული ფეოდალური ლიტერატურა“, გვ. 102—105).